

„VZDĚLÁNÍ PRO VŠECHNY“¹ FENOMÉN ILUSTRACÍ PŘEHLEDOVÝCH PUBLIKACÍ ENCYKLOPEDICKÉHO TYPU NA PŘÍKLADU ILUSTRACÍ MEYEROVA KONVERZAČNÍHO LEXIKONU ZE SBÍREK IVANČICKÉHO MUZEA

Martina Želazková

Ve sbírkách ivančického muzea se jako součást podsírky Umění nachází několik stovek tisků – ať už hovoříme o drobné grafice v podobě novoročenek, exlibris, o reprodukční grafice nebo o ilustracích vytvořených některou z grafických technik. Právě posledního zmíněnému bude věnován následující příspěvek, a to ve spojitosti s fenoménem přehledových publikací encyklopedického typu vydávaných v 19. století. Cílem článku není podrobná studie jednotlivých grafik, ale spíše obecná snaha představit čtenáři vznik a význam ilustrací v masově vydávaných publikacích (nejen) encyklopedického charakteru a zároveň předložit základní informace k ilustracím Meyerova konverzačního lexikonu z ivančické sbírky.

ENCYKLOPEDIE JAKO SNAHA SUMARIZOVAT LIDSKÉ POZNÁNÍ

Snaha sumarizovat a zachytit aktuální stav vědění či poznání patrně provází lidskou společnost od nepaměti. Jedna z nejstarších² a zároveň nejznámějších encyklopedií starověku *Historia naturalis* pochází již z 1. století n. l. z pera Gaia Plinia Staršího. Ve středověku pak existovaly obdobně koncipované příručky pod názvem *lucidář*, *organon*, *speculum*, *suma* či *lexikon*: „Nejznámější encyklopedie středověku zkomponoval ve 13. století dominikán Vincentius Bellocensis. Nazývaly se *Speculum historiale* (tiskem poprvé Strasbourg cca 1476–1480), *Speculum morale* (Strasbourg 1476), *Speculum naturale* (Strasbourg 1476) a *Speculum doctrinale* (Strasbourg ca 1477–1478).“³

1 Jedná se o volně přeložené motto „Bildung macht frei“, které je spojováno s osobou Josepha Meyera, zakladatele významného německého nakladatelství a vydavatele řady publikací, mimo jiné také rozsáhlé práce encyklopedického typu. Motto se objevilo na titulní straně antologie *Meyer's Groschen-Bibliothek der Deutschen Classiker* vydávaných Bibliografickým institutem, a záhy se stalo jakýmsi heslem celého nakladatelství.

2 Zde samozřejmě záleží na konkrétním uchopení a vymezení pojmu *encyklopedie*; jistě lze nalézt starší práce věnované snaze vytvořit informační soubor k určité oblasti.

3 VOIT, Petr. *Encyklopedie knih: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha: Nakladatelství Libri ve spolupráci s Královskou kanonií premonstrátů na Strahově, 2006, s. 241 a 242.

Novodobé všeobecné encyklopedie a naučné slovníky⁴ čerpají z osvětské snahy definovat a obsáhnout tehdejší vědění. Vždyť na podobě jedné z prvních novověkých encyklopedií (v originále *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*) vydané v Paříži roku 1751 se osvícenský filozof Denis Diderot přímo podílel. Vydání této encyklopedie však nebylo v Evropě 18. století záležitostí ojedinělou: Patrně první novověká encyklopedie (*Cyclopaedia or an universal dictionary of arts and sciences*) Ephraima Chamberse vychází v Londýně již roku 1728,⁵ v roce 1768 pak byla v Edinburghu poprvé vydána zřejmě nejznámější anglicky psaná všeobecná encyklopedie – *Encyclopædia Britannica*.⁶ Roku 1796 se začínají psát dějiny pozdější slavné *Brockhaus Enzyklopädie*, vydávané pod různými názvy po více než 200 let v Německu. Určitou paralelou a rovněž konkurencí poslední zmíněné encyklopedie se pak stal od čtyřicátých let 19. století právě *Meyerův konverzační lexikon* (*Meyer's Konversations-Lexikon*), který byl v mnoha ohledech výjimečný.

Od poloviny 18. a především pak v 19. století existovala nicméně v německém prostředí celá řada pozoruhodných encyklopedií a konverzačních lexikonů, které se lišily šíří svého tematického záběru a patrně se těšily i odlišné čtenářské oblibě. Množství vydávaných titulů však svědčí o všeobecné snaze sumarizovat vzdělání: Jmenujme alespoň *Großes vollständiges Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste* Johanna Heinricha Zedlera, který rovněž patří k nejstarším novověkým encyklopediím, dále pak např. *Deutsche Encyclopädie oder Allgemeines Real-Wörterbuch aller Künste und Wissenschaften*; *Ökonomisch-technologische Encyclopädie, oder allgemeines System der Staats- Stadt- Haus- und Landwirthschaft und der Kunst- Geschichte in alphabetischer Ordnung* Johanna Georga Krünitze; *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste*; *Piererův Universal-Lexikon der Gegenwart und Vergangenheit*; *Herders Konversations-Lexikon* a další.⁷

Ve spojitosti s přehledovým typem publikací, vydávaných kontinuálně více než 150 let, lze zkoumat celou řadu faktorů: Ať už se jedná o hledisko lingvistické, sledující vývoj jazyka v časovém horizontu od počátku 19. století do současnosti, nebo o vývoj myšlení a způsob nahlížení na témata historická, náboženská či politická. Pro účely zkoumání kontextuálních prvků ve společenském diskursu mohou být

4 V českém jazyce je slovník chápán zpravidla jednak jako výkladové dílo v rovině lingvistické či pravopisné, ale také ve smyslu *naučný slovník* (lexikon, encyklopedie) systematizující poznatky jednoho či více oborů. V německém jazyce 19. století se pro první zmíněné využívá termínu *Wörterbuch*, ale i *Lexikon*; pro strukturované dílo odborné pak zpravidla termínů *Lexikon* či *Enzyklopädie*, případně *Real-Enzyklopädie*. Obecně koncipované přehledové příručky pak často nesly název konverzační lexikon (*Konversations-Lexikon*).

5 VOIT, pozn. 3, s. 242.

6 O její oblibě svědčí i skutečnost, že byla knižně vydávána až do devadesátých let 20. století, kdy přechází z knižní do elektronické podoby. *Encyclopædia Britannica. Britannica* [online]. [cit. 10. 3. 2021]. Dostupné z: <https://www.britannica.com/topic/Encyclopaedia-Britannica-English-language-reference-work>.

7 Srov. VOIT, pozn. 3, s. 242–243.

Rozdílná vydání Meyerova konverzačního lexikonu ze sbírek ivančického muzea. (Muzeum v Ivančicích)

bezpochyby podnětná vydání z období výrazných historických změn v průběhu 20. století i v revolučním roce 1848, ale i dobové kritiky vyjadřující se k výkladům hesel s politickým, historickým či náboženským podtextem. Předmětem našeho zájmu však bude právě ilustrace poloviny 19. století, která zažívala v tomto období z hlediska čtenářské dostupnosti do té doby nebývalý rozkvět.

ILUSTRACE JAKO SOUČÁST PUBLIKACE I SOUČÁST DĚJIN UMĚNÍ

Vzhledem k relativně dlouhodobé blízkosti českého a německého intelektuálního prostředí, která částečně rezonuje i v povaze ivančické sbírky umění,⁸ to budou právě ilustrace z raných vydání Meyerova konverzačního lexikonu, které stanou v centru našeho zájmu. V knižním fondu sbírek ivančického muzea nalezneme několik nekompletních i kompletních vydání tohoto lexikonu, a to z let 1868–1871 (2. vydání), 1890 (4. vydání), 1913 (6. vydání) a z let 1924–1933 (7. vydání).⁹ Ve fondu uměleckých děl pak nalezneme samostatně více než šest desítek rytin v podobě portrétů významných osobností a téměř 50 vyobrazení významných míst, která

⁸ Vzhledem k historii i regionální orientaci muzea tvoří stěžejní část sbírek předměty s vazbou na Ivančice a blízké okolí, nicméně sbírkové předměty umělecké povahy zahraniční provenience jsou nejčastěji spojeny právě s německým, rakouským, případně italským prostředím.

⁹ Sbírká Muzea v Ivančicích, podsbírká Historická knihovna, inv. č. XVI/46 (11 svazků), XVI/47 (24 svazků), XVI/48 (12 svazků), XVI/49 a XVI/32 (19 svazků).

nesou značku Meyerova konverzačního lexikonu.¹⁰ Není bez zajímavosti na tomto místě zdůraznit, že zmíněné ilustrace byly darovány či jinak získány muzeem jako jednotlivé listy vyňaté z původního kontextu dané publikace. Tento poměrně banální fakt však odkrývá pohled na daleko rozsáhlejší problematiku, totiž posuzování ilustrací jako svébytného díla, které je (podobně jako dílo umělecké) vnímáno v kontextu náležitosti umění a hodnoceno kritérii uměleckohistorickými.¹¹ Zařazení tohoto obrazového materiálu do fondu umění, kde je popisováno spíše z hlediska techniky, časového a místního zařazení, námětu a umělecké kvality, do určité míry odráží existenci zmíněné problematiky.

Ilustrace na sklonku 18. a v prvních dvou třetinách 19. století byly nezřídka vytvořeny technikou mědirytu a po roce 1820 také ocelorytu (tisk z hloubky),¹² zatímco text publikace vznikl odlišnou technikou (tiskem z výšky). V důsledku této skutečnosti byla ilustrace relativně běžně umístěna na samostatném listu, což mohlo bohužel rovněž „usnadnit“ její extrakci z originálního (kon)textu. V ivančickém muzeu nalezneme více než 350 kusů rytin, které byly původně součástí či vizuálním doprovodem publikací z konce 18. a z první poloviny 19. století. V případě některých ilustrací obsažených v ivančických sbírkách je rovněž patrné místo odstřižení z publikace, které bohužel list zároveň poškodilo.¹³

Ačkoli ilustrace mohou v rámci vizuální reprezentace fungovat samostatně (a v rámci sběratelství či trhu s uměleckými předměty takto dodnes také fungují),¹⁴ tento pohled ochuzuje ilustraci o její jedinečný kontext vycházející z organicky se vyvíjejícího vztahu obrazu a textu (tedy jakéhosi průsečíku dvou zcela odlišných způsobů vyjádření) v průběhu dějin.¹⁵ Z tohoto důvodu považujeme za vhodné na-

¹⁰ Ibid., podsbírká Umění, inv. č. U196, U197, U210 a U430. Do fondu byly tyto ilustrace získány patrně za dob působení ivančického muzejního spolku (1893–1951). Ačkoli ve fondu existují další tři desítky grafik, které pravděpodobně rovněž pochází z Meyerova konverzačního lexikonu, do článku je nezahrnujeme, neboť jsou poškozeny vystřížením těsně okolo zobrazení a kvůli chybějícímu označení není možné je se stoprocentní jistotou přiřadit právě k lexikonu.

¹¹ K problematice vnímání (kontextu) ilustrace viz GOLDMAN, Paul. Defining Illustration Studies: Towards a New Academic Discipline. In: GOLDMAN, Paul a COOKE, Simon. *Reading Victorian Illustration, 1855–1875: Spoils of the Lumber Room*. Farnham: Routledge, 2012, s. 13–16.

¹² „Lze právem říci, že ocelorytina čili oceloryt zůstala od svého vzniku až do svého nahrazení – nejprve xylografií a pak mechanickým štočkem – technikou reprodukční grafiky. Z toho vyplynula i její funkce ilustrátorská, neboť neomezený počet otisků z ocelových desek umožnil velice náklady ilustrovaných knih.“ MARCO, Jindřich. *O grafice*. Praha: Mladá fronta, 1981, s. 172.

¹³ Viz obr. Die Walhalla na s. 56.

¹⁴ Srov. MARCO, pozn. 12, s. 21. Tato díla tedy nadále existují spíše v kontextu uměleckohistorickém než literárním.

¹⁵ Nutno podotknout, že podobná separace obrazu a textu není v současné muzejní teorii ani praxi dále považována za aktuální: „Ironically it was the critics themselves, notably Reid and his predecessor Gleeson White who, somewhat naively, advocated removing illustrations from periodicals for ease of reference (...). Their suggestions have been translated into the collections of periodical illustrations already mentioned. However, the gravity of such mutilation is perhaps only now becoming truly apparent. Not only are some of these periodicals rare in themselves but also, once a design is removed from its context it is hugely problematic to reunite it with its text once more for study and comprehension.“ GOLDMAN, pozn. 11, s. 18.

bídnout čtenáři poněkud komplexnější pohled na problematiku ilustrací Meyerova konverzačního lexikonu.

MEYERŮV KONVERZAČNÍ LEXIKON

Meyerův konverzační lexikon¹⁶ byl vydáván významným německým nakladatelstvím s názvem Bibliographisches Institut. Ten byl založen Carlem Josephem Meyerem (1796–1856) roku 1826 v jeho rodném městě Gotha, a to po návratu z neúspěšné londýnské anabáze, kde se Meyer pokoušel o spekulativní obchod.¹⁷ Samotné založení nakladatelství bylo zprvu patrně záležitostí spíše pragmatickou, čemuž nasvědčují Meyerovy na tehdejší dobu nezvykle dynamické obchodní praktiky, kterými vzbudil nelibost u řady konkurenčních vydavatelů.¹⁸ Následkem tohoto počínání bylo nejen zavření původní budovy v rodném městě Gotha (která již ostatně byla pro Meyerovy další plány zřejmě nevyhovující) a přesun nakladatelství do nedalekého Hildburghausenu, ale také relativně prudká expanze jeho podniku¹⁹ vytvářející konkurenční tlak na ceny ostatních knihkupců i vydavatelství.²⁰ Nakladatelství po smrti zakladatele v roce 1856 přebírá jeho syn Julius Herrmann Meyer, za jehož vedení byla společnost roku 1874 přesunuta do Lipska. Po jeho odstoupení v roce 1884 převzali nakladatelství jeho synové Arndt (1859–1920) a Hans (1858–1929) Meyerovi. Ve 20. století byla v souvislosti s politickou situací po druhé světové válce a následným rozdělením Německa společnost nejprve znárodněna a později v padesátých letech přesunuta z východní části Německa do západoně-

meckého Mannheimu. Více než sto padesát let od svého založení se nakladatelství spojilo s původně konkurenčním nakladatelstvím F. A. Brockhaus.²¹

Nakladatelství během dlouholetého působení zařadilo do svého portfolia řadu významných titulů,²² jmenujme alespoň ilustrovanou publikaci o životě zvířat *Brehms Thierleben*, vydávanou od šedesátých let 19. století, nebo *Kompletní pravopisný slovník německého jazyka* Konrada Dudena, vydávaný od roku 1880 prakticky do současnosti. Z publikací vydávaných Bibliografickým institutem za života jeho zakladatele zmiňme alespoň dva nejúspěšnější, hojně překládané tituly: přehledovou obrazovou publikaci *Meyer's Universum*, představující atraktivní místa z celého světa,²³ a pravděpodobně nejznámější a zároveň nejrozsáhlejší dílo: *Meyer's Konversations-Lexikon*.

Meyerův konverzační lexikon²⁴ představuje příruční naučný slovník vydávaný pod měnicími se názvy od roku 1839²⁵ Bibliografickým institutem nejprve v Hildburghausenu, později v Lipsku, ale i v dalších městech. Ve své době představoval nejrozsáhlejší německy psanou encyklopedickou práci svého druhu.²⁶ Vzhledem ke skutečnosti, že Joseph Meyer nepocházel z „tradičně vzdělaných“

16 Meyers Konversations-Lexikon je dostupný v digitalizované formě elektronicky: Vydání z let 1840–1875 jsou dostupná např. na stránkách Bayerische Staatsbibliothek, pozdější vydání jsou dostupná rovněž v digitální knihovně Hathitrust Digital Library, která zajišťuje spolupráci akademických a výzkumných knihoven. Dostupné na: <https://www.hathitrust.org/>.

17 Srov. SARKOWSKI, Heinz. Meyer, Joseph. *Deutsche Biographie. Neue Deutsche Biographie* [online]. 1994, Band 17, s. 296 [cit. 22. 3. 2021]. Dostupné z: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118783610.html#ndbcontent>.

18 „Meyer departed from mainstream publishing practice in two ways that made him a thorn in the side of established publishers. To keep costs low, he rarely published works by original authors, preferring instead to reprint existing works, such as editions of classical German authors and collections of sermons. He deflected charges of intellectual theft by insisting that the works he produced were not new editions, but rather ‘anthologies.’ He also developed an extensive subscription-based colportage network of door-to-door salesmen rather than work with conventional booksellers. Although these practices earned him the ire of other publishers, they enabled his firm to become one of the largest in Germany within a few years.” BELGUM, Kirsten. Visualizing the World in Meyer's *Universum*. *Colloquia Germanica*. Narr Francke Attempto Verlag, 2016, roč. 49, č. 2/3, s. 237.

19 „1830 war seine Druckerei schon die sechstgrößte in Deutschland.“ SARKOWSKI, pozn. 17, s. 296.

20 „Zunftgesetze, Gewerbezwang und Buchhändlerneid brachten es dahin, daß 1828 seine Offizin polizeilich geschlossen wurde. Immerhin zwang sein Vorgang die Gotta'sche und andere Buchhandlungen auch ihrerseits nun billige Dichter-Ausgaben zu veranstalten.“ *Aus der Heimath. Blätter der Vereinigung für Gothaische Geschichte und Altertumsforschung*. Gotha, 1898, roč. 1, 1. Juli 1898, s. 166.

21 Das Bibliographische Institut. *Leipzig lexicon* [online]. [cit. 26. 2. 2021]. Dostupné z: <http://www.leipzig-lexikon.de/INDUHAND/biblinst.html>.

22 Přehled publikací vydaných Bibliografickým institutem je možné nalézt např. na stránkách OCLC Online Computer Library Center [online]. [cit. 12. 3. 2021]. Dostupné z: <http://worldcat.org/identities/lccn-n50063857/>.

23 MEYER, Joseph. *Meyer's Universum, oder Abbildung und Beschreibung des Sehenswerthesten und Merkwürdigsten der Natur und Kunst auf der ganzen Erde: ein belehrendes Bilderwerk für alle Stände; in monatlichen Lieferungen jede geziert mit drey bis vier Stahlstichen der berühmtesten Künstler*. Hildburghausen: Bibliographisches Institut.

24 Kompletní název zní *Das große Conversations-Lexikon für die gebildeten Stände*, doplněný podtitulem: *In Verbindung mit Staatsmännern, Gelehrten, Künstlern und Technikern herausgegeben von J. Meyer*. Název lexikonu se však v průběhu let v jednotlivých vydáních mírně měnil: Např. *Neues Conversations-Lexikon für alle Stände; Neues Konversations-Lexikon, ein Wörterbuch des allgemeinen Wissens; Meyers Konversations-Lexikon, eine Encyclopädie des allgemeinen Wissens; Meyers Konversations-Lexikon, Ein Nachschlagewerk des allgemeinen Wissens*. Ve 20. století pak vychází pod názvem *Meyers Großes Konversations-Lexikon, Ein Nachschlagewerk des allgemeinen Wissens*, dále i pod zkráceným názvem *Meyers Lexikon* a později také jako *Meyers Enzyklopädisches Lexikon*. Vydání z 80. let 20. století neslo název *Meyers Grosses Universal Lexikon*. Mimo názvu se proměňoval rovněž počet svazků v jednotlivých vydáních.

25 Některé obecnější zdroje uvádějí rok vydání 1840, nicméně např. Piererův *Universal-Lexikon* klade počátek vydání do října roku 1839. Srov. PIERER, Heinrich August. *Universal-Lexikon der Gegenwart und Vergangenheit oder Neuestes encyclopädisches Wörterbuch der Wissenschaften, Künste und Gewerbe*. Altenburgh: H. A. Pierer, 1840, s. XLIII. Po šesti letech bylo vydáno 14 svazků po klíčové slovo *Erlachhof*. Kompletní lexikon byl dokončen až roku 1856, přičemž z plánovaných 21 svazků se stalo 52 svazků, 46 svazků A–Z bylo vydáno v rozmezí let 1840–1852 a 6 doplňkových svazků v období mezi lety 1853–1856. Celkový finální rozsah lexikonu byl však nebyvalý: více než 65 000 stran dvousloupcového textu a 1200 stran rejstříku. „Wunder Meyer“ Auflage Null (1840–1852/1856). *Lexikon und Enzyklopädie* [online]. [cit. 26. 3. 2021]. Dostupné z: <https://www.lexikon-und-encyklopaedie.de/Wunder-Meyer-Conversations-Lexikon-Auflage-Null/>.

26 „Dieses Konversationslexikon war das umfangreichste, das je in deutscher Sprache vollständig erschienen ist.“ SARKOWSKI, pozn. 17, s. 296.

společenských vrstev,²⁷ je jeho ambice vydávat encyklopedické práce v masovém měřítku o to poutavější a můžeme v této rovině uvažovat o určité intelektuální emancipaci. V této souvislosti je dobré si znovu připomenout název článku i motto spojované s osobou Josepha Meyera. Řada z nás patrně stále vnímá encyklopedie 19. století v kontextu úctyhodné knihovny vybavené řadou vynikajících filozofických prací, knih o umění a starých rukopisů. Meyerovy encyklopedie však ve své době znamenaly spíše snahu o změnu v (masové) dostupnosti informací²⁸ a rozšíření „monopolu“ vzdělanosti napříč společenským spektrem.²⁹ Ze společensko-historického hlediska se nabízí souvislost s narůstající proměnou společenského klimatu, jež vyvrcholila v Evropě revolučními událostmi roku 1848, a s posilující „střední třídou“, která toužila po privilegiích doposud určených spíše aristokracii. Na tomto místě je patrně nutné zdůraznit Meyerovy liberálně demokratické postoje, které rezonují nejen v jeho přístupu k vydaným dílům, ale také v rovině politické. Samotný Meyer se podílel na vydávání periodik *Der Hausfreund* a později také *Der Volksfreund*, které byly cenzurou brzy potlačeny. Své názory pak určitým způsobem zachytil i v textu ilustrované publikace *Meyer's Universum*, vydávané od roku 1833.³⁰ Patrně i díky obrazovému doprovodu byla tato publikace nesmírně oblíbená a určitým způsobem tedy vizuální materiál mohl usnadnit Meyerovi šíření nejen informací, ale i postojů. Meyerovo liberální smýšlení se výrazně projevilo rovněž v revolučním období roku 1848 v jeho reformních postojích adresovaných tehdejšími vládnoucími představiteli. V důsledku politicky motivované činnosti byl později dokonce krátkodobě uvězněn.³¹

27 Joseph Meyer se narodil do rodiny obuvníka, který si později založil v Gotě obchod s textilním zbožím. Srov. *Allgemeine Deutsche Bibliographie*. Leipzig: Verlag von Duncker & Humblot, 1885, Einundzwanzigster Band, s. 602; SARKOWSKI, pozn. 17, s. 296.

28 Srov. Wissen für jedermann. *Die Welt* [online]. 27. 6. 2006 [cit. 15. 3. 2021]. Dostupné z: <https://www.welt.de/print-welt/article225493/Wissen-fuer-jedermann.html>.

29 „Jede den Massen zugängliche und auf ihre Bedürfnisse berechnete Real-Encyklopädie, folglich auch unser Werk, muß, ihrer Natur nach, dazu beitragen, das drückende Monopol des Wissens (...), über den Haufen zu werfen (...).“ Předmluva k prvnímu vydání MEYER, Joseph. *Das große Conversations-Lexikon für die gebildeten Stände*. Hildburghausen: Bibliographisches Institut, 1840, s. VI.

30 „Meyer's in Folge der Julirevolution (1830) entstandene Zeitung '*Der Volksfreund*' vom Bundestag unterdrückt worden war, schuf er sich eine neue Stimme als Rufer zum Volk: sein weltberühmtes '*Universum*' (1832).“ HOFMANN, Friedrich. Meyer's Konversations-Lexikon. *Die Gartenlaube*. Leipzig: Ernst Keil, 1887, seš. 42, s. 705–706.

31 „Das Unternehmen war halb fertig, als es durch die Revolution von 1848 ins Stocken gerieth. Die materiellen Nachtheile, die daraus erwuchsen, waren enorm: nichtsdestoweniger fand die deutsche Erhebung in M. einen ihrer begeistertsten Anhänger, und er war es, der zuerst die Wünsche des Volks in einer 'Reformadresse' an den Landesherren zum Ausdruck brachte. In den folgenden Jahren der Reaction gehörte auch M. zu den Verfolgten, und ein Preßvergehen hatte er im Gefängniß zu büßen.“ *Allgemeine Deutsche Bibliographie*, pozn. 27, s. 604.

Ačkoliv se Josephu Meyerovi patrně nepodařilo zcela udržet původně plánovanou nízkou cenu konverzačního lexikonu,³² z doslovu posledního vydání, které vzniklo za autorova života, můžeme vyčíst, že si Joseph Meyer velmi dobře uvědomoval pozici konverzačního lexikonu jakožto nástroje redukce monopolu vzdělávání:³³ „Mein Motto war: die Intelligenz Aller ist der stärkste Hort der Humanität und Freiheit,“ v překladu: „Mým mottem bylo: inteligence všech je nejsilnějším útočištěm lidstva a svobody.“³⁴

Po smrti Josepha Meyera přebírá nakladatelství jeho syn Herrmann Julius, který pokračoval nejen ve vedoucí funkci Bibliografického institutu, ale také ve vydávání konverzačního lexikonu. Pro nás nezůstane bez zajímavosti odkaz na snahu šířit vzdělání napříč společenským spektrem, který se patrně promítl do změny názvu lexikonu. Z původního titulu *Das große Conversations-Lexikon für die gebildeten Stände* (Velký konverzační lexikon pro vzdělané stavy) se stává po roce 1857 *Neues Conversations-Lexikon für alle Stände*, tedy Nový konverzační lexikon pro všechny společenské vrstvy.

ILUSTRACE JAKO VYÚSTĚNÍ TECHNICKÉHO POKROKU I OBCHODNÍ STRATEGIE

Zde je nasnadě položit si otázku, do jaké míry se právě ilustrace podílely jak na oblíbě Meyerova konverzačního lexikonu, tak na jeho vzdělávacím potenciálu. K pochopení významu prudkého rozmachu ilustrace v 19. století si musíme připomenout v tomto období stále přetrvávající absenci kvalitního vizuálního materiálu v publikacích dostupných běžnému čtenáři ze středních či nižších společenských vrstev. Obrazový doprovod byl obecně vzato dlouhou dobu záležitostí velmi nákladnou, a tedy i lukrativní. Kvalitní obrazové reprodukce tak byly do této doby vyčleněny spíše bohatším vrstvám společnosti.³⁵

32 Předplatitelé nejen, že museli čekat na vydání dalších dílů lexikonu i několik let, ale jejich cena se nakonec vyšplhala z původně avizovaných 67 na 260 tolarů. „Wunder Meyer“ Auflage Null (1840–1852/1856), pozn. 25. Cenu Meyerova konverzačního lexikonu kritizuje v předmluvě ke druhému vydání svého *Universal-Lexikon* konkurenční vydavatel H. A. Pierer, který jej dokonce označil za „lexikon určený majetnějších vrstvám“. „Das Meyersche Conversations-Lexikon würde demnach ein gefährlicher Nebenbuhler für uns sein, wenn nicht der Preis desselben unverhältnismäßig höher, als der des unsrigen wäre; so aber eignet sich dasselbe, wie die Erschgrubersche Encyklopädie nur für Reiche und große Anstalten, die viel Geldmittel zur Disposition haben, nicht aber für weniger Bemittelte.“ Srov. PIERER, pozn. 25, s. XLIII.

33 Srov. „Wunder Meyer“ Auflage Null (1840–1852/1856), pozn. 25.

34 MEYER, Joseph. *Das große Conversations-Lexikon für die gebildeten Stände*. Hildburghausen, 1855, nestr. (Schlußwort des Herausgebers).

35 „Visual art has not always been accessible or commonly available to a large segment of the population. Even in the middle of the eighteenth century, access to paintings and book illustrations was reserved for the well-to-do.“ BELGUM, pozn. 18, s. 235.

Nastolená situace se však výrazně proměňuje v polovině 19. století, kdy se ilustrace postupně stává masovou záležitostí, ať už v případě knižních publikací, nebo i v běžném tisku.³⁶ Podobně jako mnoho jiných inovací, a s nimi souvisejících společenských proměn, je i tato podmíněna technologickým pokrokem. Ještě v 18. století jsou knižní ilustrace realizovány často technikou mědirytiny, avšak relativně měkká měděná deska nedokázala dlouho odolávat tlaku tiskařských lisů a počet kvalitních tisků byl tak velmi limitován. Na přelomu 18. a 19. století³⁷ byl problém s omezeným množstvím kvalitních výtisků vyřešen vynálezem ocelorytiny, která umožnila tisknout v masovém měřítku, a počet výtisků z jediné desky se pohyboval okolo 10 000 kusů.³⁸ Ačkoli je tato metoda technicky náročnější, od třicátých let 19. století se stala populární a šíření vizuálního materiálu se tímto vynálezem otevřely nebývalé možnosti.

Pokud hovoříme o revoluci v masovém přístupu k „obrazu“, na které se Meyerovy publikace podílely, je potřeba ji podložit konkrétními údaji: Do roku 1850 bylo v Hildburghausenu vytištěno údajně na 25 milionů knih s tisíci ilustracemi v podobě zprvu mědirytin a posléze také ocelorytin. Již dva roky po přestěhování do Hildburghausenu zaměstnával Bibliografický institut tři kreslíře a šestnáct rytců. Krátce nato produkce stoupla na několik desítek tisíc archů měsíčně, které zaměstnanci již nebyli schopni pokrýt, a tak institut objednával ilustrace také u jiných společností a rytců.³⁹ Samotný Meyerův lexikon údajně po prvním roce vydávání zvýšil svůj náklad až na 70 000 výtisků,⁴⁰ a to v období, kdy i sedmina takového množství byla považována za výjimečnou.⁴¹

Úspěch Meyerova *Universa*, které se vyznačovalo bohatou vizuální reprezentací, patrně ovlivnil také snahu odlišit Meyerův konverzační lexikon od konkure

renčních encyklopedií zahrnutím značného množství ilustrací a tištěných map. Na úvodní straně Meyerova konverzačního lexikonu se můžeme dočíst: „Dieser Encyclopädie des menschlichen Wissens sind beigegeben: die Bildnisse der bedeutendsten Menschen aller Zeiten, die Ansichten der merkwürdigsten Orte, die Pläne der größten Städte, einhundert Karten für alte und neue Erdbeschreibung für Statistik, Geschichte und Religion (...), und viele tausend Abbildungen naturgeschichtlicher und gewerblicher Gegenstände,“⁴² což můžeme volně přeložit: „K této encyklopedii lidského vědění jsou přiloženy: obrazy nejvýznamnějších osobností všech dob, nejpozoruhodnějších míst, plány největších měst, sto map pro starý a nový popis země, pro statistiku, historii a náboženství, a mnoho tisíc zobrazení přírodních a vyrobených předmětů.“

O tom, že právě ilustrace byly (a také zůstaly) důležitou součástí reputace Meyerova konverzačního lexikonu, svědčí i článek Roberta Koeniga otištěný v časopise *Daheim*: „Nepochybně zaujímá dnes Meyerův příruční naučný slovník díky své účelnosti, všeobecné srozumitelnosti, popisu každé jednotlivé vědy, každého řemesla, každého umění, stejně jako mistrovským využitím ilustrativních prvků, první místo mezi podobnými díly v Německu.“⁴³ Obdobně se vyjadřuje ve své stati pro periodikum *Gartenlaube* Friedrich Hofmann, jenž dokonce vizuální doprovod Meyerova lexikonu v podobě map, krajin, technických nákrešů i portrétů nazýval „aktivem“, které publikaci dodávalo velkou přitažlivost.⁴⁴

Z výše uvedeného je tedy patrné, že ilustrace Meyerova lexikonu tvořily nejen součást podnikatelského záměru vydavatele, ale byly zároveň atraktivním vizuálním stimulem pro jeho čtenáře. Jejich funkce tedy byla jak informační, tak také „dekorativní“. V prvních vydáních konverzačního lexikonu nalezneme historické mapy, již zmíněné portréty významných osobností a vyobrazení významných míst, krajin či architektury s patrně relativně různorodou topografickou přesností.⁴⁵ Zjednodušeně lze říci, že část vizuálního doprovodu klade důraz nejen na složku informační, ale řada ilustrací zároveň velmi dobře funguje (samostatně) v rovině

36 Ibid., s. 236.

37 Technikou rytí do ocelové desky se na přelomu 18. a 19. století zabývalo několik rytců současně a původně byla spjata s tvorbou papírových platidel. Od 20. let 19. století pak byla využívána rovněž k (portrétní) ilustraci. Viz VOIT, pozn. 3, s. 643.

38 MARCO, pozn. 12, s. 172.

39 „All diese unzähligen Buchausgaben – bis 1850 sollen in Hildburghausen etwa 25 Millionen Bücher gedruckt worden sein – wurden von Meyer mit tausenden Kupfer- und Stahlstichen als Illustrationen ausgestattet. (...) Schon um 1830, also bereits zwei Jahre nach dem Umzug des 1826 in Gotha begründeten Instituts nach Hildburghausen, beschäftigte die Kunstanstalt 16 Kupfer-, Stahl- und Steinstecher sowie drei Zeichner. Da deren Produktion mit 30–40.000 Blättern im Monat offenbar nicht ausreichend war, vergab Meyer auch noch Aufträge an auswärtige Unternehmen und Stecher. So wurden z. B. viele technische Darstellungen für die Illustration des ‚Conversationslexikons‘ in der Gravieranstalt Kleinknecht in Schweinfurt gestochen.“ Gezeichnet, gestochen und gedruckt... Die Kunstanstalt des Bibliographischen Instituts Hildburghausen. *Stadtmuseum Hildburghausen* [online]. Vytvořeno 22. 10. 2016 [cit. 1. 3. 2021]. Dostupné z: <http://www.museum-hildburghausen.de/news/1408567/nachrichten/sonderausstellung-zur-kunstanstalt-des-bi-hildburghausen.html>.

40 HOFMANN, pozn. 30, s. 705.

41 Pro srovnání zde uvedme, že další Meyerova populární publikace, *Meyer's Universum*, byla podle Kirsten Belgium vydána v nákladu 30 000 – 80 000 výtisků, a to v době, kdy i náklad 10 000 výtisků byl považován za enormní: „The first volumes of *Meyer's Universum* were so popular that some were republished in multiple editions. Estimates of the total print run range from 30,000 to 80,000 in a period in which 10,000 was an extraordinarily large circulation.“ BELGIUM, pozn. 18, s. 238.

42 MEYER, Joseph. *Das große Conversations-Lexicon für die gebildeten Stände*. Hildburghausen: Bibliographisches Institut, 1840 (titulní strana).

43 V originále: „Unzweifelhaft nimmt heute Meyers Konversationslexikon durch die Zweckmäßigkeit seiner Anlage, durch die abgerundete und gemeinverständliche Darstellung jeder einzelnen Wissenschaft, jedes Gewerbes, jeder Kunst, wie durch die meisterhafte Verwerthung des illustrativen Elementes den ersten Rang unter Deutschlands ähnlichartigen Werken ein.“ KOENIG, Robert. Wie ein Konversationslexikon gemacht wird. *Daheim*. Leipzig: Velhagen & Klasing, 1879, roč. 15, č. 48, s. 770.

44 „Trotz der sichtbaren Ausdehnung des Riesenwerks blieb das Publikum immer bedeutend (die Auflage war bis zu 70 000 gestiegen); denn ein neuer Vorzug ließ ihm immer starke Anziehungskraft: ein fast 2000 Blätter umfassender Atlas mit landschaftlichen, architektonischen, technologischen und naturwissenschaftlichen Tafeln, dazu Hunderte von Landkarten und Bildnissen hervorragender Zeitgenossen.“ HOFMANN, pozn. 30, s. 705.

45 Tato vyobrazení krajin, architektury, případně interiérů (doplněna často figurální stafáží), sloučena v jednom souboru, jsou dostupná v elektronické podobě: MEYER, Joseph. *Das grosse Conversations-Lexicon für die gebildeten Stände*. Dostupné z: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.hn5mzn&view=1up&seq=586>.

vizuální. V pozdějších vydáních konverzačního lexikonu⁴⁶ nalezneme mimo jiné ilustrace zvířat, rostlin, přírodnin, lidské anatomie, historických a uměleckých předmětů či strojů. Za zachování určitých estetických kvalit se však těžiště takovéto ilustrace přesouvá spíše do oblasti faktografické – názornost a síla obrazového doprovodu v oblasti zeměpisu, fauny, flory či technických nákrešů je v rovině informační prakticky nezastupitelná.

Ilustrace technické povahy ve druhém vydání Meyerova konverzačního lexikonu. (Muzeum v Ivančicích)

46 Ke druhému vydání existuje z roku 1868 specializovaný díl s ilustracemi z oblasti přírodovědy (ilustrace anatomické, ilustrace zvířat a rostlin doplněné latinskými názvy), ale rovněž ilustrace v podobě technických nákrešů. MEYER, H. Julius. *Illustrationen zu Meyer's neuem Konversations-Lexikon*. Hildburghausen: Bibliographisches Institut, 1868. Soubor ilustrací ke třetímu vydání (ze 70. let 19. století) v podobě technických nákrešů, vyobrazení uměleckých děl a geografických map, nalezneme v elektronické podobě: MEYER, H. Julius. *Meyers Konversations-Lexikon: eine Encyclopädie des allgemeinen Wissens*. Dostupné z: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.a0004099123&view=1up&seq=632>.

ILUSTRACE MEYEROVA KONVERZAČNÍHO LEXIKONU V IVANČICKÉ SBÍRCE

Ve fondu umění ivančického muzea se nacházejí jak portréty osobností z Meyerova konverzačního lexikonu, tak také vyobrazení významných míst, pocházející pravděpodobně z publikací vydávaných mezi lety 1840–1861.⁴⁷ Jednotlivé ilustrace se liší uměleckým provedením i jemností zpracování v tvrdé oceli a je tedy zřejmé, že se na jejich tvorbě podílelo více rytců. Řada z těchto portrétů je ostatně „signována“ na matrici, ať už se jedná o jméno rytce či odkaz na autora původní předlohy,⁴⁸ často jsou zastoupena obě jména⁴⁹. V ivančické sbírce je jméno rytce či autora předlohy uvedeno u více než třech desítek portrétů a setkáme se např. se jmény rytců: J. G. Nordheim, C. Mayer, C. Barth, F. Bahmann nebo C. A. Schwerdgeburth. Námětem těchto grafik jsou pak významné osobnosti z oblasti umění, politiky, náboženství a filozofie, a to nejen z historie (z ivančických sbírek např. Martin Luther, 1483–1546), ale i z doby vydání lexikonu (např. francouzský publicista, historik a politik Adolphe Thiers, 1797–1877).

Portrét je zpravidla uzavřen do jednoduchého rámu, u některých grafik doplněného rozetami umístěnými v jeho krajích. Nad portrétem vlevo je umístěna značka konverzačního lexikonu s příslušným číslem,⁵⁰ naopak těsně pod vyobrazením nalezneme často údaje o rytci, případně autorovi předlohy a také technice. Pod obrazem uprostřed pak v rámu z ozdobných linií stojí jméno osobnosti, v některých případech doplněné krátkou popisovkou.

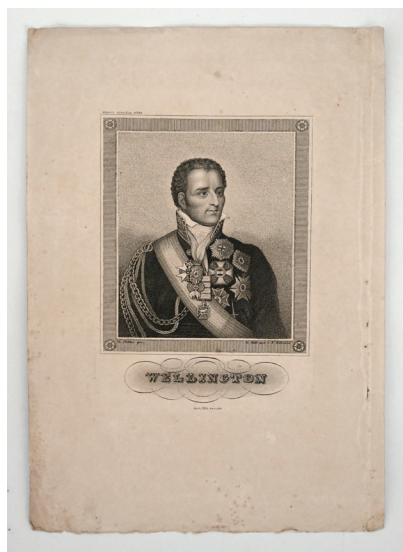
Více než dvě desítky ilustrací krajín, veduty či panoramata ze sbírek ivančického muzea jsou rovněž zčásti doplněny o autorské údaje, ať už se jedná o autora předlohy (C. Preisel, C. Reiss) nebo rytce (F. Geissler, B. Metzgeroth, I. G. Martini aj.). V horní části opět nalezneme „značku“ Meyerova konverzačního lexikonu, na spodní straně listu jsou většinou zaznamenány údaje nakladatele: „Aus d. Kunstanst.

47 Část z těchto grafik bylo možné dohledat v konkrétních konverzačních lexikonech, dostupných v elektronické podobě, a ověřit jejich zahrnutí v publikacích vydaných okolo poloviny století. Viz: MEYER, Joseph. *Das grosse Conversations-Lexicon für die gebildeten Stände*. Hildburghausen: Bibliographisches Institut, 1850. Dostupné z: https://books.google.cz/books?id=TMBfgJ3GUrcC&printsec=front-cover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false.

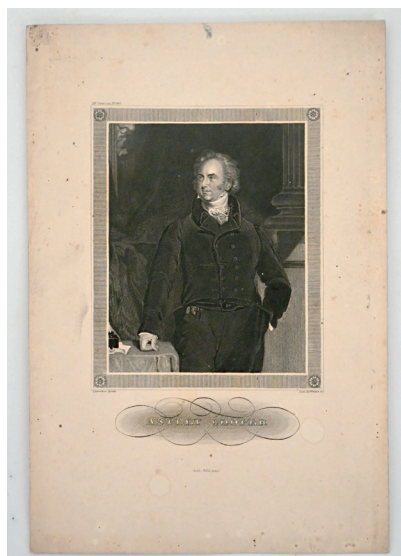
48 Inspiraci (či předlohou) pro grafiky mohla být originální díla (portréty) těchto osobností, avšak z hlediska dostupnosti je pravděpodobně i seznámení s vizuálním materiálem vytvořeným některou z reprodukčních technik. V souvislosti s tím se liší portréty i z hlediska „vizuálního“ – v několika případech se jedná o téměř celou figuru zachycenou v interiéru, u většiny osobností je zachycena polopostava (hlava a poprsí), ve výjimečných případech se jedná např. o jednoduchý profil.

49 Jméno rytce je zpravidla doplněno zkratkou sc. (*sculpsit* – vyryl), případně německy (*gestochen*), jméno autora předlohy je doplněno latinskou zkratkou pinx., případně pxt. (*pinxit* – maloval) nebo německou zkratkou gem. (*gemalt* – maloval), případně gez. (*gezeichnet* – kreslil). Pokud jsou doplněny informace o technice, jedná se v našem případě zpravidla o ocelorytinu, tedy: *In Stahl gestochen* (ryté do oceli), případně formulováno také jako *Stahlstich von* – doplněné jménem rytce.

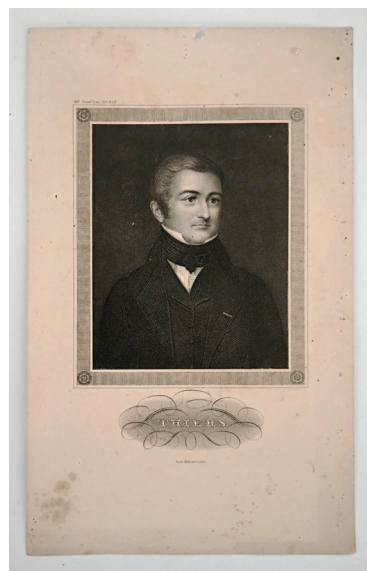
50 Zpravidla se jedná o zkratku „Ms. C. L. N.“ doplněnou patřičným číslem, případně „Meyer's Conv.“ Lex. apod.

Arthur Wellesley, první vévoda z Wellingtonu. (Muzeum v Ivančicích)

Astley Cooper. (Muzeum v Ivančicích)

Adolphe Thiers. (Muzeum v Ivančicích)

Martin Luther. (Muzeum v Ivančicích)

d. Bibliogr. in Hildbh.“ – tedy: Vydáno Uměleckým ústavem Bibliografického institutu v Hildburghausenu. Pohledy na krajinu či architekturu jsou často doplněny figurální stafáží, která akcentuje perspektivu a dodává obrazu určitý pocit prostorovosti.

ILUSTRACE JAKO UMĚNÍ I ZDROJ INFORMACÍ

Ilustrace Meyerova konverzačního lexikonu jsou spojeny nejen se snahou šířit informace, ale také obrazový materiál ve skutečně (na tehdejší poměry) masovém měřítku. Zároveň poněkud paradoxně dochází i k jakémusi průsečíku obou těchto složek, a to ve smyslu šíření informací o „obrazu“.⁵¹ Některé z portrétů v Meyerově lexikonu představují reprodukce ikonických (auto)portrétů osobností – např. Michelangelův, Rafaelův, Rembrandtův či Dürerův portrét.⁵² V tomto smyslu je potřeba připomenout význam reprodukční grafiky, která měla především před vynálezem a šířením fotografie zcela nezastupitelné místo.⁵³

Na druhé straně však patrně z pragmatických důvodů ve snaze zefektivnit náklady zřejmě docházelo v Bibliografickém institutu i k určité recyklaci vizuálního materiálu.⁵⁴ Některé ilustrace⁵⁵ později otištěné pod značkou Meyerova konverzačního lexikonu vycházely rovněž v sérii portrétů nejvýznamnějších osobností doby s názvem *Galerie der Zeitgenossen*,⁵⁶ alespoň část pohledů na architekturu a přírodní scenérie významných míst⁵⁷ můžeme nalézt v prakticky totožné

51 Z dnešního pohledu můžeme říci, že znalost ikonických obrazů (portrétů) významných malířů pro nás v jistém smyslu může převážet informační hodnotu týkající se vzhledu významných osobností, u kterých je důležitá především jejich činnost a její společenský dopad. Pro tehdejšího čtenáře však informace o podobě významných osobností pochopitelně musela být – i před výraznějším rozšířením portrétní fotografie – velmi zajímavá.

52 Řada portrétů z Meyerova lexikonu, sloučených v jednom souboru, je dostupná v elektronické podobě. MEYER, Joseph. *Das grosse Conversations-Lexicon für die gebildeten Stände*. Dostupné z: <https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.hn5mzl&view=1up&seq=474>.

53 Někteří umělci si rytců, kteří jejich původní dílo prostřednictvím grafiky šířili, velmi vážili a vznikaly rovněž „školy“ založené na práci podle vzorů tehdejších malířů a kreslířů. MARCO, pozn. 12, s. 18 a 19.

54 Této problematice ve spojení s Meyer's *Universum* se podrobněji věnuje Kirsten Belgum: „In his texts Meyer aspired to offer readers unprecedented and first-hand views of the known world. At the same time, however, his publishing strategy was predicated on a system of transnational recycling and unacknowledged borrowing of illustrations from other sources.“ BELGUM, pozn. 18, s. 235.

55 Ve Sbírce Muzea v Ivančicích se jedná např. o grafiky s inv. č. U430/5 (portrét Arthura Wellesley), U196/6 (portrét pruského politika Friedricha von Motz), U430/30 (portrét dánského sochaře Thorvaldsena) a U430/18 (portrét Sira Waltera Scotta). Totožné portréty jsou součástí *Galerie der Zeitgenossen*, vydané v Hildburghausenu mezi lety 1829 a 1830.

56 MEYER, Joseph. *Galerie der Zeitgenossen*. Hildburghausen: Bibliographisches Institut, 1829 a 1830.

57 Ve Sbírce Muzea v Ivančicích se jedná např. o grafiky s inv. č. U210/41 (Der Sonnentempel zu Baalbeck), U210/22 (Einfahrt in den Bosphorus), U210/30 (Der Felsen Tempel zu Ellora), U210/37 (Der Kaiser-Pallast in Peking), U210/26 (Elephanta), U210/35 (Die Walhalla) aj., které nalezneme v různých svazcích Meyer's *Universum*. Např. v článku prezentovaná ilustrace Die Walhalla odpovídá ilustraci uveřejněné v 7. svazku zmíněné publikace. Srov. MEYER, Joseph. *Meyer's Universum*. Hildburghausen: Bibliographisches Institut, 1840.

Die Walhalla. (Muzeum v Ivančicích)

Brünn. (Muzeum v Ivančicích)

formě také v Meyerově *Universu*⁵⁸. Obě zmíněné publikace byly vydávány rovněž Bibliografickým institutem a jejich emise započala ještě před vydáním lexikonu.

Závěrem je třeba podotknout, že kvalitní obrazový doprovod umocňoval šíření Meyerových publikací a patrně se významnou měrou podílel na popularitě jeho prací. Čtyřicet let po vydání prvního dílu konverzačního lexikonu, tedy roku 1879, vychází v německém časopise *Daheim* článek, v němž je vyzdvížena jeho přetrvávající obliba: „Vlídne přijetí nyní šestnáctisvazkového majestátního díla s více než sto tisícem výtisků distribuovaných ve třetím vydání jasně vypovídá o tom, že se ‘Meyer’ stal naším konverzačním lexikonem.“⁵⁹ Meyerův konverzační lexikon v 19. století bezesporu přispěl k určité intelektuální „revoluci“ v dostupnosti informací i kvalitního vizuálního materiálu širší veřejnosti a zároveň jeho vydávání patrně přispělo k vnímání Bibliografického institutu jako určitého centra vzdělání a umění. Ilustrace z raných vydání Meyerova konverzačního lexikonu zastávají nejen funkci informativní, ale zároveň se vyznačují uměleckou kvalitou. To z nich učinilo dodnes aktuální artikl uměleckého sběratelství.

58 Srov. PIERER, pozn. 25, s. XLV.

59 „Die freudige Aufnahme der jetzt sechzehn stattliche Bände starken, in mehr als hunderttausend Exemplaren verbreiteten dritten Auflage spricht laut dafür, daß der ‘Meyer’ unser Konversationslexikon geworden ist.“ KOENIG, pozn. 43, s. 770.

PRAMENY A LITERATURA

Muzeum Brněnska – Muzeum v Ivančicích, Sbírka Muzea v Ivančicích:
podsírkka Historická knihovna,
podsírkka Umění.

Allgemeine Deutsche Bibliographie [online]. Leipzig: Verlag von
Dunder & Humblot, 1885, Einundzwanzigsten Band [cit. 22. 3. 2021]. Dostupné též z: <https://archive.org/details/allgemeinedeutsch21lili/page/n3/mode/2up>.

*Aus der Heimath. Blätter der Vereinigung für Gothaische Geschichte
und Altertumsforschung*. Gotha, 1898, 1. Jahrgang, 1. Juli 1898.
Dostupné též z: [https://zs.thulb.uni-jena.de/rsc/viewer/jportal_
derivate_00233287/Aus_der_Heimat_130639168_1_1897_1898_0172.
tif?logicalDiv=jportal_jparticle_00292106](https://zs.thulb.uni-jena.de/rsc/viewer/jportal_derivate_00233287/Aus_der_Heimat_130639168_1_1897_1898_0172.tif?logicalDiv=jportal_jparticle_00292106).

BELGUM, Kirsten. Visualizing the World in Meyer's Universum. *Colloquia
Germanica*. Narr Francke Attempto Verlag, 2016, roč. 49, č. 2/3, s. 235–258.
Dostupné též z: <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26546367>.

GOLDMAN, Paul. Defining Illustration Studies: Towards a New Academic
Discipline. In: GOLDMAN, Paul a COOKE, Simon. *Reading Victorian Illustration,
1855–1875: Spoils of the Lumber Room*. Farnham: Routledge, 2012, s. 13–32.
ISBN 978-1409411659.

HOFMANN, Friedrich. Meyer's Konversations-Lexikon. *Die Gartenlaube*. Leipzig:
Ernst Keil, 1887, seš. 42, s. 705–706. Dostupné též z: [https://de.wikisource.org/
wiki/Seite:Die_Gartenlaube_\(1887\)_705.jpg](https://de.wikisource.org/wiki/Seite:Die_Gartenlaube_(1887)_705.jpg).

KOENIG, Robert. Wie ein Konversationslexikon gemacht wird. *Daheim*. Leipzig:
Velhagen & Klasing, 1879, roč. 15, č. 48, s. 770–772. Dostupné též
z: [https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a3/Koenig_Wie_ein_
Konversationslexikon_gemacht_wird_1879.pdf](https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a3/Koenig_Wie_ein_Konversationslexikon_gemacht_wird_1879.pdf).

MARCO, Jindřich. *O grafice*. Praha: Mladá fronta, 1981.

MEYER, H. Julius. *Illustrationen zu Meyer's neuem Konversations-Lexikon*.
Hildburghausen: Verlag des Bibliographischen Instituts, 1868. Dostupné též
z: <https://www.digitale-sammlungen.de/en/view/bsb10401716?page=6>.

MEYER, H. Julius. *Meyers Konversations-Lexikon: eine Encyclopädie des
allgemeinen Wissens*. 3. gänzlich umgearb. Aufl. Leipzig: Bibliographisches
Institut, 1874–1878. Dostupné též z: [https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.
a0004099123&view=1up&seq=639](https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=uc1.a0004099123&view=1up&seq=639).

MEYER, Joseph. *Das große Conversations-Lexicon für die gebildeten Stände*.
Hildburghausen: Bibliographisches Institut, 1840.

MEYER, Joseph. *Das große Conversations-Lexicon für die gebildeten Stände*.
Hildburghausen: Bibliographisches Institut, 1850. Dostupné též z: [https://
books.google.cz/books?id=TMBfgJ3GUrcC&printsec=frontcover&redir_
esc=y#v=onepage&q&f=false](https://books.google.cz/books?id=TMBfgJ3GUrcC&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false).

MEYER, Joseph. *Das große Conversations-Lexicon für die gebildeten Stände*.
Hildburghausen: Bibliographisches Institut, 1855. Dostupné též z: [https://
reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10797986_01456.html](https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb10797986_01456.html).

MEYER, Joseph. *Das grosse Conversations-Lexicon für die gebildeten Stände:
In Verbindung mit Staatsmännern, Gelehrten, Künstlern und Technikern
herausgegeben von J. Meyer. [Abth I], Bd.i-vi; vii, Abth.1,3-4;viii-xxiii;II,i-xv
(in 45 volumes)*. Hildburghausen, etc.: Druck und Verlag des Bibliographischen
Instituts, 1840–1853. Dostupné též z: [https://babel.hathitrust.org/cgi/
pt?id=hvd.hn5mzn&view=1up&seq=1](https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=hvd.hn5mzn&view=1up&seq=1).

MEYER, Joseph. *Galerie der Zeitgenossen*. Hildburghausen: Kunstanstalt des
Bibliographischen Instituts, 1829–1830. Dostupné též z: [https://books.google.
cz/books?id=BZ5QAAAAcAAJ&pg=PP37&hl=cs&source=gbs_selected_
pages&cad=2#v=onepage&q&f=false](https://books.google.cz/books?id=BZ5QAAAAcAAJ&pg=PP37&hl=cs&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false).

MEYER, Joseph. *Meyer's Groschen-Bibliothek der deutschen Classiker für
alle Stände*. Hildburghausen: Bibliographisches Institut, 1850. Dostupné
též z: [https://www.worldcat.org/title/meyers-groschen-bibliothek-der-
deutschen-classiker-fur-alle-stande-eine-anthologie-in-300-bandchen/
oclc/878400227&referer=brief_results](https://www.worldcat.org/title/meyers-groschen-bibliothek-der-deutschen-classiker-fur-alle-stande-eine-anthologie-in-300-bandchen/oclc/878400227&referer=brief_results).

MEYER, Joseph. *Meyer's Universum, oder Abbildung und Beschreibung des
sehenswerthesten und merkwürdigsten der Natur und Kunst auf der ganzen
Erde: ein belehrendes Bilderwerk für alle Stände; in monatlichen Lieferungen jede
geziert mit drey bis vier Stahlstichen der berühmtesten Künstler. Siebenter Band*.
Hildburghausen: Bibliographisches Institut, 1840. Dostupné též
z: <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb11191842?page=83>.

PIERER, Heinrich August. *Universal-Lexikon der Gegenwart und Vergangenheit
oder Neues encyclopädisches Wörterbuch der Wissenschaften, Künste und
Gewerbe*. Altenburgh: H. A. Pierer, 1840, s. XLIII. Dostupné též z: [https://babel.
hathitrust.org/cgi/pt?id=wu.89094393501&view=1up&seq=5&q1=Meyer](https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=wu.89094393501&view=1up&seq=5&q1=Meyer).

VOIT, Petr. *Encyklopedie knihy: starší knižtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15.
a počátkem 19. století*. Praha: Nakladatelství Libri ve spolupráci s Královskou
kanonií premonstrátů na Strahově, 2006.

ELEKTRONICKÉ ZDROJE

Encyclopædia Britannica. *Britannica* [online].

[cit. 10. 3. 2021]. Dostupné z: [https://www.britannica.com/topic/](https://www.britannica.com/topic/Encyclopaedia-Britannica-English-language-reference-work)

Encyclopaedia-Britannica-English-language-reference-work.

Das Bibliographische Institut. *Leipzig lexikon* [online]. André Loh-Kliesch,

© 1998–2021 [cit. 26. 2. 2021]. Dostupné z: [http://www.leipzig-lexikon.de/](http://www.leipzig-lexikon.de/INDUHAND/biblinst.htm)

INDUHAND/biblinst.htm.

Gezeichnet, gestochen und gedruckt... Die Kunstanstalt des Bibliographischen

Instituts Hildburghausen. *Stadtmuseum Hildburghausen* [online]. Vytvořeno

22. 10. 2016. [cit. 1. 3. 2021]. Dostupné z: [http://www.museum-hildburghausen.](http://www.museum-hildburghausen.de/news/1/408567/nachrichten/sonderausstellung-zur-kunstanstalt-des-bi-hildburghausen.html)

[de/news/1/408567/nachrichten/sonderausstellung-zur-kunstanstalt-des-bi-](http://www.museum-hildburghausen.de/news/1/408567/nachrichten/sonderausstellung-zur-kunstanstalt-des-bi-hildburghausen.html)

[hildburghausen.html](http://www.museum-hildburghausen.de/news/1/408567/nachrichten/sonderausstellung-zur-kunstanstalt-des-bi-hildburghausen.html).

Hathitrust Digital Library [online]. [cit. 10. 3. 2021].

Dostupné z: [https:// www. hathitrust.org/](https://www.hathitrust.org/).

OCLC Online Computer Library Center [online]. [cit. 12. 3. 2021].

Dostupné z: <https://worldcat.org/identities/lccn-n50063857/>.

SARKOWSKI, Heinz. Meyer, Joseph. *Deutsche Biographie. Neue Deutsche*

Biographie [online]. 1994, Band 17, s. 296 [cit. 22. 3. 2021]. Dostupné

z: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118783610.html#ndbcontent>.

Wissen für jedermann. *Die Welt* [online]. 27. 06. 2006 [cit. 15. 3. 2021]. Dostupné

z: <https://www.welt.de/print-welt/article225493/Wissen-fuer-jedermann.html>.

„Wunder Meyer“ Auflage Null (1840–1852/1856). *Lexikon und Enzyklopädie*

[online]. [cit. 26. 3. 2021]. Dostupné z: [https://www.lexikon-und-enzyklopaedie.](https://www.lexikon-und-enzyklopaedie.de/Wunder-Meyer-Conversations-Lexikon-Auflage-Null/)

[de/Wunder-Meyer-Conversations-Lexikon-Auflage-Null/](https://www.lexikon-und-enzyklopaedie.de/Wunder-Meyer-Conversations-Lexikon-Auflage-Null/).

KLÍČOVÁ SLOVA: grafika, ilustrace, encyklopedie, Meyer's Konversations-Lexikon, oceloryt

ZUSAMMENFASSUNG

„Bildung macht frei“

Das Phänomen von Illustrationen in Übersichtspublikationen enzyklopädischen Charakters am Beispiel der Illustrationen in Meyers Konversations-Lexikon aus den Sammlungen des Museums in Ivančice

Der Beitrag stellt eine kurze Übersicht von Informationen zu Meyers Konversations-Lexikon mit Fokus auf die Entwicklung und die Bedeutung der Illustration von Publikationen (nicht nur) enzyklopädischen Charakters dar, und zwar am Beispiel von Illustrationen aus den Sammlungen des Museums in Ivančice. Im 18. und 19. Jahrhundert kam es im Zuge der Aufklärung zu zahlreichen Versuchen, das damalige Wissen zusammenzufassen, was in einer Reihe enzyklopädischer Arbeiten resultierte. Für den deutschsprachigen Raum entstand am Bibliographischen Institut gegen Mitte des 19. Jahrhunderts das bedeutende enzyklopädische Wörterbuch mit der Bezeichnung Meyers Konversations-Lexikon, welches in seinem Umfang, der Bemühung, ein breites Leserpublikum anzusprechen, sowie der Vielzahl der enthaltenen Illustrationen einzigartig ist. Besonders die Illustration durchlief Mitte des 19. Jahrhunderts in Zusammenhang mit der Erfindung des Stahlstichs eine rasante Entwicklung und wurde zu einer prägnanten Bereicherung, welche der Beliebtheit der damaligen Publikationen zugutekam.